

СПОСОБИ ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРІЗВИСКЬ (ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ СПОСІБ)

У статті проаналізовано прізвиська жителів Львівщини, утворені лексико-семантичним способом. За семантикою твірних основ прізвиська поділяються іменування, утворені від імен, прізвищ, відапелятивних прізвиськ.

Ключові слова: антропонімія, прізвисько, відантропонімне прізвисько, відапелятивне прізвисько.

Марія Наливайко. СПОСОБЫ ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНСКИХ ПРОЗВИЩ (ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ СПОСОБ)

В статье проанализировано прозвища жителей Львовщины, образованные лексико-семантическим способом. Главными средствами для их образования являются имена, фамилии, отапеллятивные прозвища.

Ключевые слова: антропонимия, прозвище, отантропонимное прозвище, отапеллятивное прозвище.

Maria Nalyvaiko. THE MAIN WAYS OF WORD-BUILDING STRUCTURE OF THE UKRAINIAN NICKNAMES (LEXICAL-SEMANTIC)

The paper analyses lexico-semantic word-building structure of the nicknames in Lvivschyna. There have been determined lexico-semantic word-building structure of nicknames and the causes for their naming have been identified in the thesis. The main means of their word-building structure is personal names and surnames, appellative derived nicknames.

Key words: anthroponomy, derivation, nickname, anthroponymous derived nickname, appellative derived nickname.

Власні назви людей загалом, а неофіційні найменування осіб зокрема, посідають важливе місце в лексичному складі мови. Якщо українським антропонімам – прізвищам та іменам – присвячено низку монографічних праць (Р. Керсти, Ю. Редька, А. Поповського, І. Фаріон, М. Худаша, П. Чучки та ін.) та дисертацій, у яких аналізується регіональна історична та сучасна офіційна антропонімія (Б. Близнюк, Г. Бучко, С. Панцьо, Г. Панчук, Р. Осташ, Л. Кравченко та ін.), то неофіційні ідентифікатори-йменування людей досліджено ще недостатньо.

Окремим питанням народнопобутової антропонімії присвячено розвідки Б. Близнюк [2], Г. Бучко [3], Л. Кравченко [4], М. Лесюка [5], Н. Осташ [6], Р. Осташа [7] та ін. Неофіційні іменування монографічно дослідили Н. Павликівська (псевдоніми) [8], П. Чучка (неофіційні іменування Закарпаття) [13], Н. Федотова (прізвиська Луганщини) [12], Г. Аркушин (прізвиська північно-західної України) [9], Н. Шульська (неофіційні іменування Західного Полісся) [15].

Під **прізвиськом** розуміємо неофіційне йменування, яке дають номінатори особі чи колективі людей за індивідуальними ознаками, а також за спорідненістю і свояцтвом між носієм і членами родини для ідентифікації і конкретизації. Прізвиська Львівщини як складова загальної системи української народнопобутової антропонімії досі не були предметом спеціального наукового аналізу, тому поза увагою дослідників залишилися лексичний потенціал, структурно-семантичні особливості, мотиваційна база неофіційних іменувань, не розглянуто мотиви надавання та способи творення прізвиськ у цьому регіоні тощо. Усе це і зумовило актуальність теми дослідження. У пропонованій статті ставимо завдання проаналізувати іменування, утворені лексико-семантичним способом.

«Сучасні живомовні прізвиська можуть служити ключем до відмикання і наукового тлумачення наших прізвищ, зокрема їх походження, первісного значення та функції прізвищотворчих засобів», – стверджує П. Чучка [14, с. 88].

За дериваційними особливостями досліджувані прізвиська можна поділити на дві групи: 1) утворені семантичним способом від імен, прізвищ, прізвиськ чи апелятивів; 2) утворені морфологічним способом, за допомогою спеціальних генесіонічних суфіксів.

Лексико-семантичний спосіб словотвору – це різновид неморфологічного способу деривації, переосмислення значення слова без зміни його морфемного складу шляхом лексичної метонімізації, конденсації, метафоризації, а також трансонімізації [10, с. 111].

У сфері творення прізвиськ відбуваються семантичні трансформації. Важко відмежувати прізвиська від апелятивів. Межа між ними на рівні прізвиськової номінації надзвичайно хитка. Перенесення апелятива на прізвисько відбувається шляхом онімізації – найдавнішого способу творення власних імен [11, с. 42]. Дослідники виділяють дві стадії онімізації, а саме: 1) слово перестає виконувати функцію зменшено-пестливого звернення і використовується частіше за ім'я; 2) слово як ідентифікатор особи виходить за межі певної мікрогрупи і стає неофіційним іменуванням особи [1, с. 27]. Межа між власними іменами й апелятивами проходить усередині цих класів і поза ними, в результаті чого апелятиви піддаються субстантивації [11, с. 38], пор. антропонім *Медвідь* співвідноситься з апелятивом ведмідь (іменник), аналогічно *Малий* – малий (прикметник), *Говориговори* – говори (дієслово).

Як лексико-семантичні похідні кваліфікуємо також утворення, що на апелятивному рівні мали афіксальне навантаження, напр.: прізвиська відіменного походження на зразок *Андрійцьо*, *Ганонько*, *Касуня*, що пройшли стадію трансонімізації: ім'я → варіант імені → прізвисько, пор. *Андрій* → *Андрійцьо* (варіант імені) → *Андрійцьо* (призвисько).

Труднощі виникають при розмежуванні прізвиськ та імен. Наприклад, антропоніми *Макар*, *Назарко* для одних осіб є іменами, а для інших – прізвиськами. Серед групи іменувань за особливостями мовлення побутують відіменні утворення, як-от: *Гагазенник*, *Дмитлік*, *Мальня*, які вказують на різні дефекти мовлення, тому відносимо їх до відапелятивних прізвиськ. Прізвиськом стає іншомовний варіант імені носія, пор. *Пітер* (*Петро*), *Юзьо* (*Йосиф*).

Поділ антропонімів на прізвища й прізвиська відбувається за функціональним принципом [201, с. 231], напр., антропонім *Бик* у с. Побіч Злч є прізвищем, а у с. Гребенів Скол – прізвиськом, *Вовк* у с. Золочівка Злч функціонує як прізвище, у с. Нестюки Злч виступає в ролі прізвиська.

Творення прізвиськ відбувається за допомогою метафоричного та метонімічного перенесення. При метафоричному перенесенні значення апелятива переходить на денотата за схожістю будь-яких ознак: за зовнішньою подібністю (*Цвях* – високий і худий, *Шприха* – худа), за характером, звичками, соціальним становищем носія (*Американка* – багата, *Лис* – хитрий). В основі метонімічного перенесення лежить принцип суміжності. Носії та їх ознаки взаємопов'язані завдяки певним асоціаціям, напр.: *Дах* (покриває бляхою дахи), *Нутрія* (розводить нутрії). Різницю між цими двома типами називання дослідники вбачають у ступені виразності тієї риси, ознаки, за якою людина отримала іменування [201, с. 203]. У метонімічних назвах характеристика носія виражена найбільшою мірою. У наших матеріалах побутують метонімічні назви, які характеризують іменованого за окремими деталями одягу, взуття, аксесуарами. Напр., *гачі* в селах носили всі, але одну людину прозвали прізвиськом *Гачі*. Аналогічно утворилися іменування *Бурка*, *Кірзак*, *Кульчик*, *Спідничка*, *Чобіток*. Прізвиська на основі метонімічного перенесення вказують на особливості окремих частин тіла, зокрема на колір чи величину бороди, вусів, напр.: *Білий вус*, *Бородай*, *Вус*, *Вусатий*.

За семантикою твірних основ прізвиська поділяються на такі групи:

1. Іменування, мотивовані церковно-християнськими чоловічими повними, суфіксальними, усіченими та усічено-суфіксальними іменами: *Антосьо* (сс. Скоморохи Скл, Ступниця Дрг, Явора Трк), *Ацьо* (с. Грядя Жвк), *Вахильо* (с. Тур'я Бск), *Гандрунь* (с. Чаниж Бск), *Данилко* (с. Надичі Жвк), *Казік* (сс. Грядя Жвк, Старий Яричів КБ), *Льоня* (с. Рихтичі Дрг), *Михалко* (с. Вербівчик Брд), *Мітька* (с. Стрілки Прм), *Потапчик* (с. Ступниця Дрг), *Степанко* (сс. Нижнє Синьовидне Скол, Ожидів Бск).

2. Іменування, мотивовані церковно-християнськими жіночими повними, суфіксальними, усіченими та усічено-суфіксальними іменами: *Асінька* (с. Уріж Дрг), *Варвара* (сс. Брюховичі Прм, Желдець КБ), *Дарочка* (с. Тур'я Бск), *Зоня* (с. Ступниця Дрг).

3. Іменування, співвідносні з розрядом «nomina personalia», що характеризують особу за: **а) зовнішніми ознаками:** *Біла* (сс. Брюховичі Прм, Желдець КБ), *Великий* (сс. Грушів Дрг, Желдець КБ, П'ятничани Стр), *Вусатий* (сс. Болозів Ст. Самб, Вербляни Явр, Вовків Пст, Вузлове Рдх, Нивиці Рдх, Сможе Скол, Уріж Дрг), *Короткий* (с. Грушів Дрг), *Красіва* (с. Підгірці Брд), *Кучерявий* (сс. Верчани Стр, с. Володимирці Ждч), *Рижий* (сс. Болозів Ст. Самб, Кізлів Бск, Лани Прм, Підгірці Брд, Сновичі Злч, Уріж Дрг, Гребенів Скол), *Червоний* (сс. Смолин Явр, Чуква Смб); **б) особливостями мовлення:** *Балакало* (с. Желдець КБ), *Галайко* (сс. Верховуж Злч, Дунаїв Прм, Полонична КБ, Поруденко Явр, Сможе Скол, *Калатайко* сс. Стільсько Мкл, Сторонибаби Бск), *Храпливий* (с. Гребенів Скол); **в) внутрішніми ознаками:** *Бадьорий* (с. Желдець КБ), *Мудра* (сс. Батятичі КБ, Кнісело Ждч), *Смутна* (с. Туринка Жвк), *Цікава* (с. Чаниж Бск).

4. Іменування, співвідносні з розрядом «nomina impersonalia», які є назвами: **а) тварин та інших істот:** *Бик* (с. Старий Яричів КБ), *Воробець* (сс. Болозів Ст. Самб, Демня Мкл, Уріж Дрг), *Голубка* (с. Липник Жвк); **б) рослин, їх частин та плодів:** *Кабачок* (сс. Любеля Жвк), *Опенька* (с. Либохора Трк), *Півонія* (с. Сасів Злч); **в) предметів побуту та інших речей:** *Бурка* (с. Ільник Трк), *Вежа* (с. Побіч Злч), *Зигар* (с. Лішня Дрг); **г) страв та продуктів харчування:** *Тюлька* (с. Крехів Жвк), *Червона бараболя* (с. Дидятічі Мст); **г) частин тіла людини і тварини:** *Палець* (с. Нижне Синьовидне Скол), *Шкірка* (с. Побіч Злч); **д) явищ природи:** *Вітер* (с. Дідилів КБ), *Снежик* (с. Пониква Брд); **е) грошових одиниць:** *Бакс* (с. Крехів Жвк), *Гривня* (с. Липник Жвк), *Долар* (с. Старий Яричів КБ).

5. Іменування, мотивовані апелятивними характеристиками особи, зокрема назвами, що вказують на: **а) професію, заняття тощо:** *Бригадір* (сс. Переліски Брд, Тур'я Бск), *Доктор* (сс. Болозів Ст. Самб, Гребенів Скол), *Лікарка* (сс. Колодуби Мкл), *Лісничий* (с. Стрілки Прм), *Майстер* (сс. Велике Колодно КБ, Климець Скол, Лани Прм), *Механік* (с. Маркопіль Брд), *Моряк* (сс. Бердихів Явр, Стрілки Прм), *Мулір* (с. Ріпчиці Дрг), *Столерик* (с. Рихтичі Дрг); **б) національність, етнічну належність, етнічне походження:** *Американець* (с. Верчани Стр, Лагодів Прм, Пługів Злч, Ріпчиці Дрг), *Бойко* (сс. Бортники Ждч, Грушів Дрг, Желдець КБ, Полонична КБ, Поруденко Явр, Солонське Дрг, Татаринів Грд), *Веньгер* (с. Ступниця Дрг), *Волиняка* (сс. Грядя Жвк, Золочівка Злч, Туринка Жвк), *Гуцулка* (сс. Желдець КБ, Підгірці Брд, Пługів Злч, Прибужани КБ, Сторонибаби Бск, Тур'я Бск, Чаниж Бск), *Молдаван* (сс. Гостинцеве Мст, Золочівка Злч, Дунаїв Прм, Лани Прм, Тур'я Бск, Туринка Жвк, Чуква Смб), *Москалик* (сс. Грусятічі Ждч, Красів Мкл, Надичі Жвк, Струтин Злч); **в) місце походження чи проживання:** *Заболотний* (сс. Берегове Мст, Дидятічі Мст, Сновичі Злч), *Загородова* (с. Голешів Ждч), *Задорожна* (с. Кругів Злч), *Запотічна* (с. Соколя Мст), *Надпотічна* (с. Загір'я Смб), *Підцерківна* (с. Крисовичі Мст), *Польовий* (сс. Потелич Жвк, Стрептів КБ). До цієї групи належать і прізвища у формі відойконімних прикметників на **-ськ(ий), -зьк(ий), -цьк(ий)**, які утворювалися від відойконімних прикметників: *Білецька Зонька* (с. Терновиця Явр), *Мальчицький Івась* (с. Поруденко Явр), *Суходольська Стефа* (с. Висоцько Брд), *Чайковицька Манька* (с. Дидятічі Мст).

6. Іменування, мотивовані іменами та прізвищами відомих осіб: *Гітлер* (сс. Берегове Мст, Київець Мкл, П'ятничани Стр, Чуква Смб), *Глінка* (с. Лівчиці Ждч), *Ніксон* (с. Голешів Ждч), *Черчель* (с. Желдець КБ), *Чорновіл* (с. Путятічі Грд) та найменування, мотивовані назвами героїв фільмів: *Бейжа* (сс. Бортники Ждч, Брюховичі Прм, Грусятічі Ждч, Желдець КБ, Мохнате Трк), *Будулай* (с. Вербіж Мкл, П'ятничани Стр), *Фантомас* (с. Потелич Жвк), *Штірліц* (сс. Забір'я Жвк, Пługів Злч, Сможе Скол), *Шурік* (сс. Варяж Скл, Неслухів КБ, Побіч Злч); казок: *Буратіно* (с. Красів Мкл), *Колобок* (сс. Бердихів Явр, Брониця Дрг, Сможе Скол); мультфільмів: *Бджола Майя* (с. Гребенів Скол), *Матроскін* (с. Неслухів КБ), *Тартила* (с. Кнісело Ждч), *Чебурашка* (с. Пониковиця Брд).

7. Іменування, мотивовані прізвищами і прізвищами: *Пісковий* (с. Соколя Мст), *Ричевський* (с. Звенигород Пст).

Таким чином, за семантикою твірних основ прізвища лексико-семантичного способу творення поділяються на такі групи: іменування, мотивовані церковно-християнськими

чоловічими та жіночими іменами; іменування, співвідносні з розрядом «*nomina personalia*», що характеризують особу за зовнішніми, внутрішніми ознаками; іменування, співвідносні з розрядом «*nomina impersonalia*»; іменування, мотивовані апелятивними характеристиками особи; іменування, мотивовані іменами та прізвищами відомих осіб. Прізвиська, утворені семантичним способом, становлять 65 % від загальної кількості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк О. В. Лексико-семантична група прізвиськ, що вказують на звички, уподобання, вчинки людини (на матеріалі антропонімії Донеччини) / О. В. Антонюк // Актуальні питання антропонімії / [відп. ред. І. В. Єфименко]. – К., 2005. – С. 25–30.
2. Близнюк Б. Сучасні гуцульські прізвиська / Б. Близнюк, М. Будз // Наук. зап. : Сер. Мовознавство / Кіровоград. держ. пед. у-т ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2001. – С. 93–95.
3. Бучко Г. Є. Народно-побутова антропонімія Бойківщини / Г. Є. Бучко, Д. Г. Бучко // *Linguistica slavica: ювілейний збірник на пошану І. М. Железняк*. – К.: Київ, 2002. – С. 3–14.
4. Кравченко Л. О. Сучасні прізвиська Полтавщини / Л. О. Кравченко // *Studia Slavistica*. Вип. 9: Ономастика. Антропоніміка [Текст]: зб. наук. ст.; [упоряд. і відп. ред.: С. Пахомова, Я. Джоганик]. – Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2009. – С. 150–158.
5. Лесюк М. Прізвиська жителів гуцульських сіл / М. Лесюк // *Przezviska i przydomki w językach słowiańskich. Część 1.* / Pod redakcją Stefana Warchol. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998. – S. 227–240.
6. Остах Н. Холмські вуличні прізвиська: минуле і сучасне / Н. Остах // *Діалектологічні студії*. 8: Говори південно-західного наріччя / [відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей]. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2009. – С. 159–173.
7. Остах Р. І. Із життя сучасних українських прізвиськ 1. / Р. І. Остах // *Українська пропріальна лексика*. – К.: Київ, 2000. – С. 115–121.
8. Павликівська Н. М. Питання української псевдонімії ХХ століття / Н. М. Павликівська. – Вінниця: Глобус-прес, 2011. – 386 с.
9. Словник прізвиськ північно-західної України : у 3-х т. / [упор. Г. Л. Аркушин]. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009.
10. Словник української ономастичної термінології / [уклад. Бучко Д. Г., Ткачова Н. В.]. – Харків: Ранок-НТ, 2012. – 256 с.
11. Суперанская А. В. Ударение в собственных именах в современном русском языке / А. В. Суперанская. – М.: Наука, 1966. – 206 с.
12. Федотова Н. М. Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика творення тексту оніма: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна / Н. М. Федотова. – Харків, 2008. – 20 с.
13. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття: дис. ... на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: спец. 10.661 «Мови народів СРСР (українська мова)» / Чучка Павло Павлович. – Ужгород, 1969. – 987 с.
14. Чучка П. П. Сучасні вмотивовані прізвиська і словотворча структура прізвищ / П. П. Чучка // *Zbornik pedagogickej fakulty v Presove univerzity P. J. Safarika v Kosiciach: Slavistika*. – Bratislava, 1976. – S. 83–88.
15. Шульська Н. Словник прізвиськ жителів межиріччя Стиру та Горині / Н. Шульська. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2008. – 164 с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Брд – Бродівський, Бск – Буський, Грд – Городоцький, Дрг – Дрогобицький, Жвк – Жовківський, Ждч – Жидачівський, Злч – Золочівський, КБ – Кам'яно-Бузький, Мкл – Миколаївський, Мст – Мостиський, Прм – Перемишлянський, Пст – Пустомитівський, Рдх – Радехівський, Скл – Сокальський, Скол – Сколівський, Сmb – Самбірський, Стр – Стрийський, Ст.Сmb – Старосамбірський, Трк – Турківський, Явр – Яворівський.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2014 р.